

LIBRI GEDANENSES XXXIV

RYSZARD NOWICKI

MARIAN PELCZAR
JAKO POWOJENNY OPIEKUN
ZBIORÓW BIBLIOTEKI MIEJSKIEJ
W GDAŃSKU

Biblioteki i zbiory biblioteczne w wyniku wydarzeń II wojny światowej doznały olbrzymich strat. Do najpilniejszych zadań, po przejściu linii frontu, należała ochrona książek, w tym przed fizycznym ich zniszczeniem. Zmiana granic Polski w 1945 roku spowodowała, iż na terytorium kraju znalazły się liczne księgozbiory poniemieckiej proveniencji. Zorganizowaną pracę na rzecz ratowania woluminów rozpoczął pod koniec listopada 1944 roku¹, na obszarach wolnych od okupanta niemieckiego, Resort Oświaty Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Natomiast w skali całego kraju wspomniane działania koordynowało od 1 stycznia 1945 roku Ministerstwo Oświaty, realizując plan nakreślony przez Józefa Grycza, od 1 kwietnia 1946 roku dyrektora Naczelnej Dyrekcji Bibliotek.

Pierwsze odezwy dotyczące opieki nad książkami władze różnych szczebli adresowały przede wszystkim do nauczycieli, którzy współpracowali z bibliotekarzami. Praca związana z zabezpieczaniem zbiorów bibliotecznych nie należała do atrakcyjnych i bezpiecznych. Teren, który przyszło penetrować, pozostawał niejednokrotnie zaminowany, a w samych obiektach widniały często ślady zaciętych walk, w tym niewybuchy, pozostawione granaty czy karabiny. Czynności wykonywano w niełatwych powojennych warunkach. Była to wyczerpująca fizycznie i dosłownie brudna praca. Olbrzymie ilości materiałów bibliotecznych należało najpierw odpowiednio zabezpieczyć w terenie, znaleźć odpowiednie lokum do składowania woluminów, a następnie przewieźć książki do bibliotek². Z powodu kłopotów transportowych, finansowych czy lokalowych nie było to zadanie proste. Prowadzono także poszukiwania wywiezionych i ukrytych przez okupanta dzieł. Występowały i inne problemy. Przed bibliotekarzami stanął obowiązek opracowania książek. Brakowało podstawowego aparatu bibliotecznego

¹ *Okólnik Resortu Oświaty w sprawie zabezpieczenia bibliotek i zbiorów bibliotecznych* (Nr Bbl. IV – W –2195/44), Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty, 1944 nr 1/4, poz. 32.

² J. Grycz, *Wskazówki dla prowadzących akcję zabezpieczenia bibliotek i zbiorów bibliotecznych*, Warszawa–Poznań 1945.

nego, w tym bibliografii. Część pozycji trafiła na makulaturę, zwłaszcza o tematyce nazistowskiej, lub niszczone fizycznie. Wprowadzane zmiany ustrojowe i cenzura powodowały ponadto niszczenie książek ze względów politycznych oraz propagandowych.

By usprawnić działania związane z ochroną materiałów bibliecznych, obszar kraju podzielono na okręgi biblieczne. Pierwszy projekt dokumentu prawnego, w którym jest mowa o okręgach, został opracowany w 1944 roku³. Treść tego projektu nie mogła ujrzeć światła dziennego z powodu uwzględnienia obszarów wschodnich, pozostających poza nowymi granicami Polski, tj. lwowskiego oraz wileńskiego. Do niezrealizowanej koncepcji, związanej z podziałem terenu kraju, powrócono na początku 1945 roku. W lutym tego roku w Krakowie minister oświaty Stanisław Skrzyszewski wydał zarządzenie o utworzeniu czterech okręgów bibliecznych⁴ – w tym wielkopolskiego i pomorskiego⁵, który miał podlegać dyrektorowi Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu Aleksandrowi Birkenmajerowi. Jednak Birkenmajer, ze względu na zbyt szczupłe środki finansowe i napływające liczne sygnały z innych obszarów, nie zabezpieczał książek na terenie Pomorza Gdańskiego. Prowadził aktywną działalność na obszarze Wielkopolski oraz częściowo Dolnego Śląska i Pomorza Zachodniego⁶. Kolejnego podziału dokonano 1 grudnia 1945 roku. W Krakowie powstała wówczas Delegatura Ministerstwa Oświaty do zabezpieczenia księgozbiorów opuszczonych i porzuconych. Stojący na jej czele Stanisław Sierotwiński, w okresie 13 miesięcy poddał ochronie na terenie kraju podzielonym na sześć okręgów – I Krakowski, II Wrocławski, III Szczeciński, IV Gdański, V Olsztyński, VI Lubuski – około 5,5 miliona tomów.

Zapoczątkowana na ziemiach polskich w 1944 roku powojenna ochrona zbiorów zakończyła się 31 grudnia 1955 roku. Można w niej wyróżnić trzy okresy. Pierwszy trwający od 1944 roku do końca 1946 roku polegał głównie na zabezpieczeniu dzieł w terenie. Drugi obejmujący lata 1947–1949 jest związany z utworzeniem na terenie Polski, na początku 1947 roku, siedmiu zbiornic-segregatori, z których sześć formalnie zakończyło działalność w 1949 roku. Trzeci okres dotyczy lat 1950–1955 i jest związany z działalnością jedynej pozostałej, katowickiej Zbiornicy.

Powróćmy do pierwszego okresu, najważniejszego z punktu widzenia ochrony najcenniejszych zbiorów bibliecznych. W czasie, kiedy trwały jeszcze działania wojenne, Zarząd Miejski w Krakowie wystawił 22 lutego 1945 roku przepustkę nr 6415,

³ R. Nowicki, *Nieznany projekt rozporządzenia o zabezpieczeniu zbiorów bibliecznych i odbudowie bibliotek w powojennej Polsce*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” t. 6 (2012), s. 113–126.

⁴ *Zarządzenie w sprawie zabezpieczenia bibliotek, Kraków, 15 lutego 1945 r.* – Archiwum Zakładowe Biblioteki Śląskiej w Katowicach, Biblioteka Śląska w Katowicach. Dział Uzupelnienia Zbiorów. Akcja zabezpieczenia księgozbioru 1944–1945, sygn. 5/41 [odpis odpisu, brak paginacji]. Okręgowymi kierownikami bibliotecznymi zostali dyrektorzy czterech bibliotek: Jagiellońskiej w Krakowie, Publicznej w Katowicach, Miejskiej w Łodzi oraz Uniwersyteckiej w Poznaniu.

⁵ *Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 15 lutego 1945 r. w sprawie zabezpieczenia bibliotek*, Poznański Dziennik Wojewódzki, 1945 nr 3, poz. 17.

⁶ Zob. R. Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań 2006, s. 181–184.

zredagowaną w językach polskim i rosyjskim, zezwalającą dr. Marianowi Pelczarowi⁷ na wyjazd przez Łódź do Torunia. Celem podróży był Gdańsk (il. 1, 2).

Marian Pelczar wyjechał z Krakowa 23 lutego. Do Oliwy dotarł 5 kwietnia 1945 roku, jako członek gdańskiej Grupy Operacyjnej Ministerstwa Oświaty⁸. Do jego zadań należało zabezpieczenie wszelkich zbiorów archiwalnych i bibliotecznych. Już następnego dnia, tj. 6 kwietnia, założył w Oliwie bazę delegacji Ministerstwa Oświaty. Trzy dni później, postanowieniem Zarządu Miejskiego w Gdańsku, objął kierownictwo gdańskiej Biblioteki Miejskiej. W zrujnowanym działaniami wojennymi mieście przystąpił z dużą determinacją do ratowania zbiorów bibliotecznych. Budynek Biblioteki Miejskiej, częściowo uszkodzony, przetrwał. Wewnątrz obiektu znajdowały się jednak liczne oznaki toczonej walki (il. 3).

Kierownik Biblioteki, by realizować nałożone zadania i swobodnie przemieszczać się po mieście, potrzebował zgody lokalnych władz. Dlatego z gdańskiego Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego otrzymał skreślone w językach polskim i rosyjskim zaświadczenie stwierdzające, że jest delegowany przez Ministerstwo Oświaty do zabezpieczenia księgozbiorów na terenie Gdańska (il. 4).

Gmach Biblioteki należał do nielicznych budowli w mieście, które ocalały po II wojnie światowej. W uszkodzonym budynku przetrwało około sto siedemdziesiąt tysięcy woluminów, jednak najcenniejsze pozycje zostały wywiezione przez Niemców pod koniec wojny⁹. Marian Pelczar dążył przede wszystkim do ochrony pozostałych i odszukania rozproszonych zbiorów Biblioteki Miejskiej. Praca w pierwszym okresie działalności, od wiosny 1945 roku do połowy 1946 roku, polegała głównie na czynnościach porządkowych oraz poszukiwaniach książek. Zostały one ukryte przez Niemców w Pelplinie oraz ulokowane w salach malborskiego Zamku. W Malborku, razem z książkami zwiezionymi przez okupanta z innych terenów Polski, w tym Generalnego Gubernatorstwa, służyły walczącym żołnierzom jako szańce (il. 8).

Personel Biblioteki był skromny w stosunku do olbrzymich potrzeb. Marian Pelczar początkowo dysponował piętnastoosobowym zespołem. W pracach pomagało około 35 osób, tj. praktykantów bibliotecznych, kandydatów na magazynierów oraz personel fizyczny (il. 9). Bliskim współpracownikiem Kierownika pozostawał jego zastępca Marian Des Loges. Zajęcie znalazło także około 20 robotników niemieckich, których liczba do połowy 1946 roku zmalała do 2 osób. Nie była to sytuacja wyjątkowa w skali kraju. Przykładowo w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu przy wyko-

⁷ Marian Pelczar (1905–1983), z wykształcenia historyk, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego. W latach 1934–1939 pracował jako nauczyciel w polskich szkołach handlowych w Wolnym Mieście Gdańsku. Sekretarz generalny Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku od 1937 do 1939 roku (ponownie w latach 1945–1956). W okresie powojennym od 1945 do 1973 roku dyrektor Biblioteki Miejskiej i Biblioteki Gdańskiej PAN. Wieloletni współredaktor „Rocznika Gdańskiego” oraz twórca „Libri Gedanenses”. Autor licznych publikacji na temat historii Gdańska i Pomorza Gdańskiego. Por. M. Andrzejewski, *Pelczar Marian*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2012, s. 773.

⁸ Kierownikiem Gdańskiej Grupy Operacyjnej Ministerstwa Oświaty był Stanisław Turski.

⁹ A. Baliński, *1944 Ewakuacja i rozproszenie części zbiorów*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej 1596–2016*, red. A. Baliński, A. Frąckowska, M. Otto, Gdańsk 2017, s. 175.

nywaniu prac fizycznych oraz katalogowaniu czasowo zatrudniono Niemców, którzy z nałożonych obowiązków wywiązywali się sumiennie.

Marian Pelczar okazał się sprawnym i skutecznym organizatorem pracy. Pierwsze czynności polegały na naprawie wejść, porządkowaniu zbiorów, odszukiwaniu i zwożeniu z terenu dzieł stanowiących własność Biblioteki Miejskiej. Pracownicy dokonywali reparacji uszkodzonego pociskami budynku, przenosili zamknięte zabytkowe książki oraz poddawali je suszeniu. Zaczęli również zwozić księgozbiory z terenu miasta, w tym przyznaną przez Ministerstwo Oświaty w charakterze bezterminowego depozytu i przekazaną przez proboszcza Otto Eichela za zgodą rady kościelnej cenną bibliotekę Zappio-Johannitana, która przetrwała w kościele św. Jana¹⁰. Porządkowali akta pochodzące ze zniszczonego gdańskiego Archiwum Państwowego. Przewieźli część dokumentów z gdańskich kościołów: św. Katarzyny, św. Trójcy oraz Najświętszej Marii Panny. Odszukali wartościowe rękopisy w zniszczonym Ratuszu Staromiejskim. Sortowali księgozbiory z Waplewa (Sierakowskich), Gimnazjum Polskiego, Polskiej Rady Kultury, Polskiej Kasy Rządowej Konsulatu Generalnego RP, Wysokiego Komisarza Ligi Narodów, masonskiej Loży „Eugenia”, a także pochodzące z bibliotek prywatnych. Około 4,5 ton książek i archiwaliów odnaleziono w Pelplinie. Kierownik zdołał odzyskać z Malborka większość z wywiezionych tam 25 tysięcy tomów, które zostały przetransportowane bezpośrednio bądź przez Warszawę za pośrednictwem Ministerstwa Oświaty i Muzeum Wojska Polskiego (il. 5, 6).

Zwożono także książki z Torunia i Grudziądza. W tych miastach również zostały czasowo złożone pozycje zabrane z Malborka, które pozostawały do dyspozycji Biblioteki Miejskiej w Gdańsku (rewindykacją tych książek kierował osobiście Marian Pelczar). Prowadzone prace rewindykacyjne w zasadzie trwały do jesieni 1946 roku. W następnych latach odebrano niewielkie ilości dzieł. W wyniku tych czynności Biblioteka odzyskała ogółem około osiemdziesięciu tysięcy pozycji¹¹.

Pierwszy okres pracy powojennej Biblioteki, związany z porządkowaniem i rewindykacją zbiorów, został zakończony 22 czerwca 1946 roku, w dniu oddania Działu Naukowego do publicznego użytku. Uroczystość połączono z 350. rocznicą założenia Biblioteki Rady Miasta w Gdańsku. W księgozbiornie placówki przeważały dzieła proveniencji poniemieckiej, ale przetrwały również liczne druki polskie, unikaty w skali kraju.

Marian Pelczar zajmował się popularyzacją historii Gdańska, Pomorza Gdańskiego oraz zbiorów Biblioteki Miejskiej. Należał do nielicznych ratowników książki w Polsce, którzy w formie drukowanej ogłosili artykuły ten temat prowadzonych czynności związanych z powojenną ochroną materiałów bibliotecznych¹². Utrwalił również w sposób wyjątkowy pierwszy okres pracy – w 1946 roku powstał scenariusz filmu dokumentalnego, którego był autorem¹³. Zapewne dobrą okazję ku temu stanowiło

¹⁰ Z. Nowak, *Biblioteka Zappio-Johannitana*, „Roczniki Biblioteczne” t. 29 (1985), s. 222–223.

¹¹ M. Pelczar, *Biblioteka Miejska w Gdańsku 1945–1953*, „Rocznik Gdański” t. 13 (1954), s. 163.

¹² M. Pelczar, *Biblioteka Miejska w Gdańsku*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” t. 13 (1947), s. 40–54; tenże, *Biblioteka Miejska w Gdańsku 1945–1953*, s. 159–180; tenże, *Wspomnienia z pierwszego roku pracy w Bibliotece Gdańskiej 1945–1946*, „Libri Gedanenses” t. 1 (1968), s. 7–34.

¹³ Zob. R. Nowicki, *Projekt scenariusza filmowego na temat ochrony zbiorów bibliotecznych z 1946*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” t. 7–8 (2013–2014), s. 103–113. Pełen tekst scenariusza – tamże, s. 110–112.

wspomniane otwarcie Biblioteki, połączone z jubileuszem instytucji, w dniu 22 czerwca 1946 roku. W części pierwszej scenariusza, zatytułowanej *Odzyskane skarby*, zawarte zostały informacje o transportowaniu książek z Malborka. Natomiast część druga, nosząca tytuł *Biblioteka pracuje*, dokumentowała rezultaty prac w Bibliotece Miejskiej. Próby znalezienia taśmy ze zrealizowanym filmem nie przyniosły rezultatu. W materiałach archiwalnych odszukano natomiast późniejszy wariant scenariusza Mariana Pelczara. Rękopiśmienny dokument powstał około 1949 roku¹⁴.

Biblioteka Miejska w Gdańsku

*Plan scenariusza filmowego*¹⁵

Wstęp. Ogólna charakterystyka:

Biblioteka Miejska ocalała wśród ruin Gdańska/zdjęcie zewnętrzne[.] Dział tereny wokół niej się oczyszcza, znajduje się ona blisko centralnej osi komunikacyjnej. Ostatnie przeliczenie księgozbioru wykazał[.], że posiada 305 000 tomów, nie licząc broszur.

/zdjęcia wnętrza magazynu/

Wśród nich wiele bezcennych rękopisów, starodruków.

Jedna z najzasobniejszych w Polsce[.] największa na terenach północnych Polski[.] uporządkowana, udostępniona służy nauce i społeczeństwu.

Historia[.] rok powstania 1596;

najstarsza Biblioteka na północy kraju[.] jedna z najstarszych w Polsce[.] Historia powstania; dzieje Bonifacego Dori¹⁶ i jego księgozbioru/portret, zachowane katalogi, rękopisy i druki z jego zbioru/.

Rozrost i charakter biblioteki od założenia do XVIII w.[.] mieszczanie ofiarodawcy, zakupy. Książki polskie dowodem polskości Gdańska. Ostatni ważny ofiarodawca XIX w. M[r]ongowiusz¹⁷.

Dzieje biblioteki w czasie działań wojennych i po r. 1945.

Najciekawsze zabytki:

Obwieszczenia i rozporządzenia senackie i inne druki nieznanne Estreicherowi, Przepisy morskie, Księga bractwa św. Jerzego, Biblia Batorego, Żupy wielickie, rękopisy polskich kompozytorów, recesy, (rękopis Lutra) itp./wycieczka w bibliotece[:]

a. Praca bibliotekarza, katalog rękopisów, starodruki, zapiski własnościowe.

b. Katalogowanie książki nowej, rozwijanie paczki z księgarni, sprawdzanie rachunku, (zapis w akcesji)[.]

Katalogowanie/rozwiązywanie szereg[ólnie] trudnego przypadku[.] inwentarz.

¹⁴ *Plan scenariusza filmowego* – Archiwum Zakładowe PAN Biblioteki Gdańskiej, Rewindykacje 1946–1949, sygn. X-2/13, k. 455.

¹⁵ Podkreślenie w źródle. Pisownia, o ile nie zaznaczono inaczej, zgodna z oryginałem.

¹⁶ Giovanni Bernardino Bonifacio d'Oria (1517–1597), włoski humanista i bibliofil, którego księgozbiór w 1596 roku przyczynił się do powstania Biblioteki Rady Miasta Gdańska.

¹⁷ Mowa o Krzysztofie Mrongowiuszu (1764–1855), pisarzu i tłumaczu, nauczycielu Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego, obrońcy polskości na Warmii i Mazurach.

c) *Książka do rąk czytelnika:*

wydawanie książek, wypożyczalni[a] i czyteln[i]a naukowa, wypożyczanie terenowe.

Zachowane warianty scenariusza są cennymi dokumentami w skali całego kraju. Świadczą o zamiarze utrwalenia na taśmie filmowej codziennych czynności bibliotekarzy, przedstawienia rezultatów ich pracy oraz popularyzacji wyjątkowej wartości zbiorów, udostępnionych zainteresowanym czytelnikom wkrótce po zakończeniu wojny¹⁸.

Na początku 1947 roku władze centralne przydzieliły nowe zadania związane z ochroną książek. 1 lutego powstała Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych w Gdańsku, jedna z siedmiu działających w kraju¹⁹. Jej pierwszym kierownikiem został Marian Pelczar, a następnie pracami zbiornicy kierowała Helena Kalewska. Przez pierwsze dwa lata Marian Pelczar zabezpieczał głównie księgozbiory na terenie Gdańska, a po uruchomieniu Zbiornicy rozszerzył działania na teren województwa gdańskiego i częściowo szczecińskiego (il. 7). Transportowano wówczas dzieła z Bytowa, Kościerzyny, Kwidzyna, Lęborka, Słupska, Tczewa oraz innych miejscowości. Do gdańskiej Zbiornicy zwieziono w sumie 217 278 książek. O ich rozdziale decydowało Ministerstwo Oświaty. Z tego zasobu Bibliotece przyznano około osiemdziesięciu tysięcy woluminów²⁰.

Do końca 1946 roku uporządkowany księgozbiór naukowy Biblioteki Miejskiej w Gdańsku liczył ponad dwieście tysięcy tomów. W latach 1947–1949 uzupełniano i opracowywano zbiór oraz kontynuowano poszukiwania rozproszonych woluminów. Marian Pelczar do 1950 roku zgromadził około 75 proc. przedwojennego zasobu Biblioteki²¹. Był to rezultat wysoki, zważywszy na straty okresu II wojny światowej.

Jaka była rola Mariana Pelczara jako powojennego opiekuna zbiorów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku? Wraz z podległym pracownikami zabezpieczył na miejscu, odszukał i rewindykował cenne dziedzictwo kultury piśmienniczej regionalnej, polskiej oraz o zasięgu europejskim. Przyczynił się do odbudowy kultury książki w zniszczonym działaniami wojennymi Gdańsku. Powiększył zbiory Biblioteki o woluminy przekazane w ramach depozytu przez Ministerstwo Oświaty. Na podkreślenie zasługuje popularyzacja własnych zbiorów bibliotecznych, historii Gdańska i Pomorza Gdańskiego poprzez cykliczne audycje radiowe (emitowane przez Polskie Radio Gdańsk)²² czy też liczne artykuły²³. Zorganizowane przez Mariana Pelczara uroczyste otwarcie

¹⁸ Na motywach scenariusza Mariana Pelczara z 1946 roku (?) ćwierć wieku później zrealizowano 7 min. amatorski film autorstwa Zofii Jakrzewskiej-Śnieżko (zm. 2011) – cyfrowa kopia w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej, sygn. CDR 9129.

¹⁹ Zbiornice powstały także w Katowicach, Krakowie, Poznaniu, Szczecinie, Toruniu oraz we Wrocławiu. Zob. R. Nowicki, *Rola katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych w Polsce*, Bydgoszcz 2015, s. 32–46 i 156–166.

²⁰ M. Pelczar, *Biblioteka Miejska w Gdańsku 1945–1953*, s. 166.

²¹ Tamże.

²² Zob. *Mariana Pelczara wizja Gdańska (audycje radiowe z lat 1945–1946)*, Gdańsk 2005.

²³ Marian Pelczar jest autorem ponad 80 rozpraw i studiów dotyczących przeszłości Pomorza i Gdańska. Zob. M. Babnis, *Bibliografia prac Mariana Pelczara*, „Rocznik Gdański” t. 45 z. 1 (1985), s. 21–31.

Biblioteki w połowie 1946 roku, połączone z jubileuszem 350-lecia instytucji, stało się wydarzeniem o zasięgu ogólnopolskim. Był autorem scenariusza dokumentalnych zdjęć filmowych, unikatowego materiału źródłowego w skali kraju (pomimo podjętych prób nie zdołano ustalić czy tuż po wojnie powstał film). W późniejszym okresie doprowadził do uznania Biblioteki za instytucję naukową²⁴. Troskliwie przechowane wartościowe dzieła rękopiśmienne i drukowane stały się podstawą badań oraz ogłoszenia licznych prac naukowych. Stale służą ludziom nauki. Jest to możliwe w wyniku podjęcia przez kierownika gdańskiej Biblioteki Miejskiej skutecznej ochrony zbiorów bibliotecznych w niezwykle trudnym powojennym okresie z myślą, by z pożytkiem służyły one następnym pokoleniom.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Plan scenariusza filmowego* – Archiwum Zakładowe PAN Biblioteki Gdańskiej, Rewindykacja 1946–1949, sygn. X-2/13, k. 455.
- Zarządzenie w sprawie zabezpieczenia bibliotek, Kraków, 15 lutego 1945 r.* – Archiwum Zakładowe Biblioteki Śląskiej w Katowicach, Biblioteka Śląska w Katowicach. Dział Uzupełnienia Zbiorów. Akcja zabezpieczenia księgozbioru 1944–1945, sygn. 5/41
- Okólnik Resortu Oświaty w sprawie zabezpieczenia bibliotek i zbiorów bibliotecznych* (Nr Bbl. IV – W –2195/44), Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty, 1944 nr 1/4, poz. 32.
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 15 lutego 1945 r. w sprawie zabezpieczenia bibliotek*, Poznański Dziennik Wojewódzki, 1945 nr 3, poz. 17.

LITERATURA

- Andrzejewski M., *Pelczar Marian*, [w:] *Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2012, s. 773.
- Babnis M., *Bibliografia prac Mariana Pelczara*, „Rocznik Gdański” t. 45 z. 1 (1985), s. 21–31.
- Baliński A., *1944 Ewakuacja i rozproszenie części zbiorów*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej 1596–2016*, red. A. Baliński, A. Frąckowska, M. Otto, Gdańsk 2017, s. 174–175.
- Grycz J., *Wskazówki dla prowadzących akcję zabezpieczenia bibliotek i zbiorów bibliotecznych*, Warszawa–Poznań 1945.
- Mariana Pelczara wizja Gdańska (audycje radiowe z lat 1945–1946)*, Gdańsk 2005.
- Nowak Z., *Biblioteka Zappio-Johannitana*, „Roczniki Biblioteczne” t. 29 (1985) z. 1–2, s. 209–230.
- Nowicki R., *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemia zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań 2006.
- Nowicki R., *Nieznanany projekt rozporządzenia o zabezpieczeniu zbiorów bibliotecznych i odbudowie bibliotek w powojennej Polsce*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” t. 6 (2012), s. 113–126.
- Nowicki R., *Projekt scenariusza filmowego na temat ochrony zbiorów bibliotecznych z 1946*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” t. 7–8 (2013–2014), s. 103–113.
- Nowicki R., *Rola katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w powojennej ochronie zbiorów bibliotecznych w Polsce*, Bydgoszcz 2015.

²⁴ W rezultacie przejęcia działu naukowego Biblioteki Miejskiej w Gdańsku przez Polską Akademię Nauk w 1955 roku powstała Biblioteka PAN w Gdańsku (obecna PAN Biblioteka Gdańska).

- Pelczar M., *Biblioteka Miejska w Gdańsku 1945–1953*, „Rocznik Gdański” t. 13 (1954), s. 159–180.
- Pelczar M., *Biblioteka Miejska w Gdańsku*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” t. 13 (1947), s. 40–54.
- Pelczar M., *Wspomnienia z pierwszego roku pracy w Bibliotece Gdańskiej 1945–1946*, „Libri Gedanenses” t. 1 (1968), s. 7–34.

MARIAN PELCZAR AS A POST-WAR CUSTODIAN OF THE COLLECTIONS OF THE MUNICIPAL LIBRARY IN GDAŃSK

The article presents the significant role of director Marian Pelczar in the post-war rescuing of the collections of the Municipal Library in Gdansk (currently Gdansk Library of the Polish Academy of Sciences). The actions related to the protection of book and manuscript collections after the Second World War were of key importance for the reconstruction of the Polish libraries and library science. Of particular importance was the period from 1945 until 1946, when the fate of the physical survival of many library materials hung in the air. Dr Marian Pelczar lavished tender care on the most precious collections of the Municipal Library and managed to extend them to include fragments of historical books and manuscripts from the region of Pomerelia. Acting during the exceptionally difficult post-war times, he contributed to the preservation of the precious heritage of regional, domestic, and European written culture of various provenance.

Keywords: libraries, Gdansk, Marian Pelczar, protection of books, Poland, 20th century

MARIAN PELCZAR ALS BESCHÜTZER DER BESTÄNDE DER STADTBIBLIOTHEK ZU DANZIG IN DER NACHKRIEGSZEIT

In dem Artikel wurde die bedeutsame Rolle des Direktors Marian Pelczar bei der Rettung der Bücherbestände der Stadtbibliothek zu Danzig (heute PAN Biblioteka Gdańska) nach dem Krieg dargestellt. Die mit dem Schutz der Bücherbestände nach dem Zweiten Weltkrieg verbundenen Handlungen waren für den Wiederaufbau der Büchereien und für das polnische Bibliothekswesen von großer Bedeutung. Besonders wichtig war die Zeitspanne von 1945 bis 1946, als sich das physische Überlebensschicksal der zahlreichen Bibliotheksmaterialien entschied. Dr. Marian Pelczar umgab mit sorgsamer Fürsorge die wertvollen Bücherbestände der Stadtbibliothek zu Danzig. Während er in einer ungewöhnlich schweren Zeit wirkte, trug er zur Bewahrung des wertvollen Kulturerben des Schrifttums mit der unterschiedlichen Provenienz mit regionalen, nationalen und europäischen Tragweite bei.

Schlüsselwörter: Büchereien, Gdańsk, Marian Pelczar, Bücherschutz, Polen, das 20. Jahrhundert

1. Marian Pelczar w magazynie Biblioteki Miejskiej w Gdańsku
 (PAN Biblioteka Gdańska, fot. M. Murman)

2. Przepustka Mariana Pelczara z 22 lutego 1945 roku
 (PAN Biblioteka Gdańska)

Ministerstwo Oświaty.
Gdańska Grupa Operacyjna.

Gdańsk-Oliwa, 10 kwietnia 1945.

L.6./45.

Do

Wojewódzkiej Komendy Milicji

w Gdańsku.

Gdańska Grupa Operacyjna Ministerstwa Oświaty, mając w zakresie swych zadań polecone również zabezpieczenie i zorganizowanie wszelkich zbiorów archiwalnych i bibliotecznych na terenie Gdańska przeprowadziła między innymi zbadanie budynków i zbiorów b. Archiwum Państwowego, oraz b. Biblioteki Miejskiej w Gdańsku.

Pracę tę przeprowadził delegowany specjalnie dla dzieła archiwów i bibliotek członek grupy ob. dr. Marjan Pelczar. W wyniku przeprowadzonego przez niego zbadania okazało się koniecznym i niezbędnym przed przystąpieniem do normalnej pracy inwentaryzacyjno-naukowej natychmiastowe oczyszczenie, oraz zabezpieczenie budynków i zbiorów archiwalnych i bibliotecznych.

W tym celu prosimy o wydanie odpowiednich zarządzeń - a mianowicie:

- 1) usunięcie przebywających jeszcze chwilowo w budynku archiwum uchodźców.
- 2) usunięcie pozostających jeszcze w budynkach (specjalnie w klatce schodowej, oraz pokoju pierwszego piętra budynku biblioteki) sprzęt.
- 3) usunięcie ewentualnie się jeszcze znajdujące w budynkach materiały wojenne (zapalniki, granaty, naboje itp.).
- 4) dostarczenie odpowiednich sił roboczych do natychmiastowego uprzątnięcia budynku, przeniesienia zbiorów archiwalnych z rozbitej części budynku archiwalnego do gmachu biblioteki, oraz do przeprowadzenia szaszalowania deskami, względnie zabezpieczenia okien parteru budynku biblioteki. Przewidziana ilość osób do tych prac wynosi 30 osób przez 6 dni.
- 5) zabezpieczenie zbiorów przez wystawienie stałego posterunku Milicji, aż do chwili wstawienia szyb, względnie szaszalowania okien parteru budynku biblioteki, oraz aż do czasu należytego zabezpieczenia i skutecznego bramy wejściowej.

Ze względu na bardzo wielką wartość narodową i naukową gdańskich zbiorów archiwalnych i bibliotecznych wskazaniem jest natychmiastowe przeprowadzenie powyższych prac.

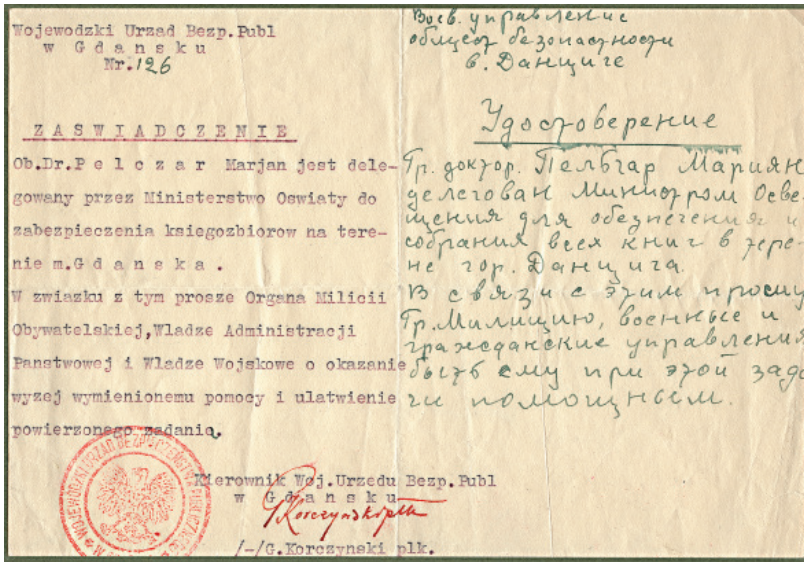
R. N. [Signature]
-/ Dr. Stanisław Turcki,
kierownik gdańskiej grupy operacyjnej.

Wniosek powyższy w całości popieran
i proszę o potraktowanie sprawy jako
specjalnie pilnej.

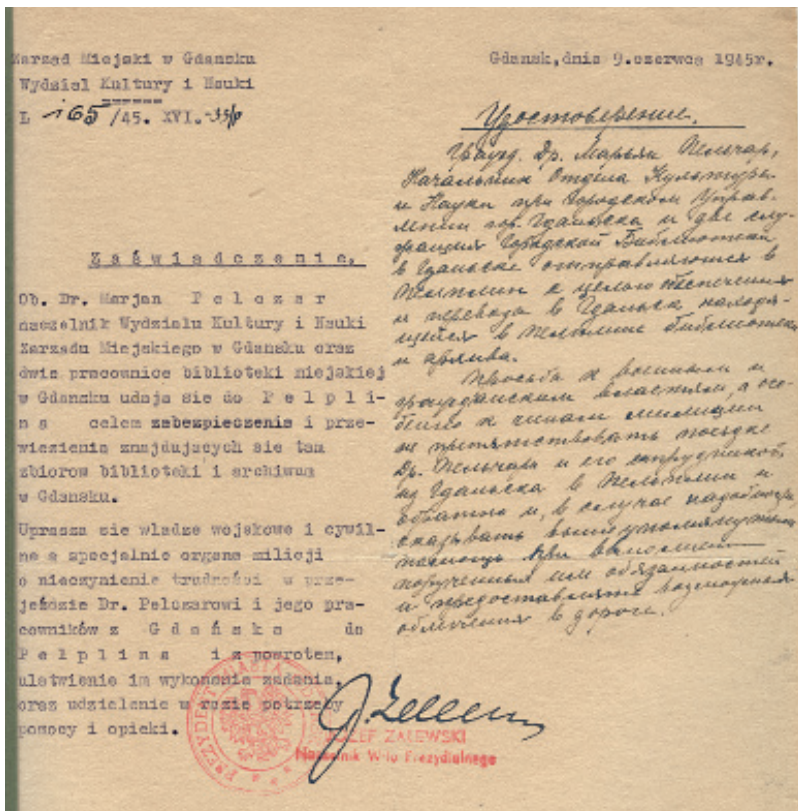

Prezydent m. Gdańska.

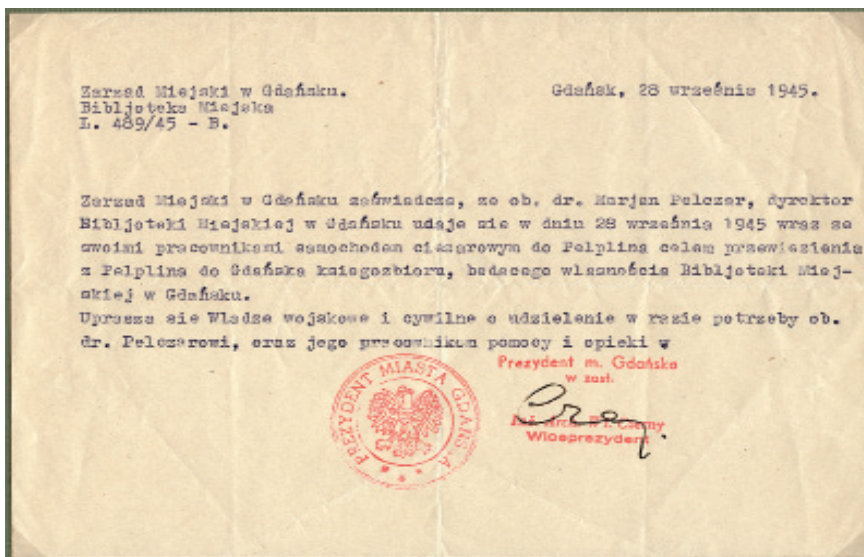
[Signature]

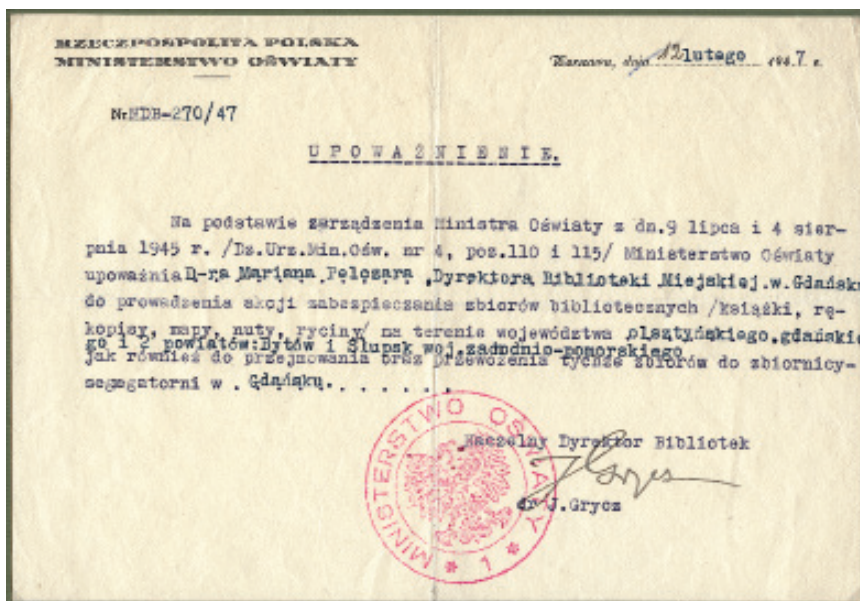
4. Zaświadczenie Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Gdańsku wystawione Marianowi Pelczarowi w 1945 roku (PAN Biblioteka Gdańska)

5. Zaświadczenie Wydziału Kultury i Nauki Zarządu Miejskiego w Gdańsku wystawione Marianowi Pelczarowi 9 czerwca 1945 roku (PAN Biblioteka Gdańska)

6. Zaświadczenie Ministerstwa Oświaty wystawione Marianowi Pelczarowi
28 września 1945 roku
(PAN Biblioteka Gdańska)

7. Upoważnienia Ministerstwa Oświaty do prowadzenia zabezpieczania zbiorów bibliotecznych udzielone Marianowi Pelczarowi 12 lutego 1947 roku
(PAN Biblioteka Gdańska)

8. Stary druk ze zbiorów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku zniszczony w Malborku w 1945 roku
 Titus Petronius Arbitr, *Satyricon*, Amstelredami 1743
 (PAN Biblioteka Gdańska, fot. R. Nowicki)

9. Marian Pelczar z pracownikami Biblioteki Miejskiej w Gdańsku w 1946 roku
(PAN Biblioteka Gdańska)